

demokraciji u kojem su sudjelovale zemlje Srednje i Istočne Europe, ali se također pokušavaju analizirati mogući putevi kojima će te zemlje krenuti u bliskoj budućnosti.

Slijedi kazalo osobnih imena (str. 405.–412.) i kratke biografije autora (str. 413.–418.).

Razdoblje koje ova knjiga obuhvaća započelo je turbulentnim raspadom sustava koji je bio na snazi gotovo 50 godina u velikom dijelu Europe. Mnoge zemlje našle su se na početku i, suočene s novim izazovima, pokušale su, svaka na svoj način, izboriti se za ravnopravan status u odnosu na zapadnoeuropske zemlje. Kako bi se lakše razumio proces tranzicije koji je zahvatio zemlje Srednje i Istočne Europe valja razumjeti njezinu političku, ekonomsku i društvenu komponentu. Ova knjiga to uspijeva i zato predstavlja polazišnu točku za daljnje produbljivanje znanja o događajima i procesima koji su se odvijali u nedavnoj prošlosti.

NIKŠA MINIĆ

Miloš KRPAN, *Izabrani spisi*, ur. Dejan Dedić, DAF, Zagreb 2010., 263 str.

Komunistički anarhist (kako je sam sebe nazivao) Miloš Krpan napokon će dobiti zasluženno mjesto u hrvatskoj povijesti kraja XIX. i prvih desetljeća XX. stoljeća. Prvi je korak učinjen – objavljivanjem njegovih *Izabranih spisa* hrvatskoj su znanstvenoj i široj javnosti dostupni tekstovi što ih je Krpan kroz tri desetljeća objavljivao po hrvatskim novinama i u dvije zasebne knjige.

Već i sama Krpanova biografija vrijedna je pozornosti. Rođen je 27. srpnja 1862. u selu Lipe pored Gospića. U Gospiću završava nižu gimnaziju, a u Petrinji učiteljsku školu. Tijekom školovanja u Petrinji Krpan dolazi u dodir sa socijalističkim idejama, u prvom redu preko tekstova Vase Pelagića. Odmah po završetku školovanja javlja se na natječaj i dobiva mjesto učitelja u selu Dubovik nedaleko od Slavonskog Broda (tada Broda na Savi). Krpan započinje suradnju u socijalističkim i oporbenim glasilima, aktivan je među seljacima svog i okolnih sela i postaje poznat u brodskom kraju. Khuenov režim 1897. reagira optužbom za veleizdaju i uvredu vladarske obitelji, ali ga njegov branitelj dr. Josip Frank te i sljedeće godine oslobađa optužbi pozivajući se na Krpanovu neubrojivost. Od 1899. Krpan je u mirovini kao umobolan.

U sljedećim godinama Krpan agitira širom Slavonije, i preko Save, u Bosanskom Brodu, a uz pomoć austrijskih socijaldemokrata sklanja se i u Švicarsku. Po povratku u zemlju, u nemirima 1903. povodom postavljanja mađarskih natpisa na željezničke postaje, predvodi grupu od 50-60 prosvjednika (seljaka, socijalista i čistih pravaša, kažu izvori) koja u noći 10. na 11. svibnja demolira željezničku postaju u Slavanskom Brodu.

U sljedećim godinama Krpan kao socijaldemokrat agitira i organizira štrajkove, a nakon generalnog štrajka 1907. u Slavanskom Brodu istupa iz Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije uz žestoku svađu sa socijaldemokratskim čelnicima Vilimom Bukšegom te Eugenom i Juricom Demetrovićem. Oko 1910., nakon osobne obiteljske tragedije (od 1903. do 1909. umire mu sve troje djece), pokušava u okolici

Dubovika osnovati anarhističku koloniju, ali se u sljedećim godinama doseljava tek nekoliko ljudi, Švicaraca i Nijemaca, a nema podataka o tome je li kolonija doista zaživjela.

Krpan ne miruje ni kada izbija Prvi svjetski rat – biva uhićen jer prosvjeduje zbog “Vilimove provale u Belgiju i najezde na Srbiju”. Po završetku rata iznova je aktivan. Godine 1920. na listi Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) izabran je za načelnika slavonske općine Podvinje, tri godine poslije zamjenik je nositelja liste Nezavisne radničke partije Jugoslavije za kotar Brod, a policijski karton kaže da ga je policija privodila i 1926., a pretraživala mu kuću 1930. godine. Miloš Krpan umire 23. studenoga 1931. godine.

Koja je Krpanova pozicija? Nemirenje s aktualnim stanjem gospodarske potlačenosti i političke obespravljenosti, pozicija permanentnog prosvjeda, pozicija protiv strančarskog načina artikuliranja interesa. Ima kod njega i citiranja Kropotkina i Éli-séea Reclusa, ima evolucionističkog optimizma Druge Internacionale, ali i zgražanja nad rezultatima napretka koji je malom broju donio blagostanje, dok pretežna većina živi u svijetu “pretvorenom u ludnicu, bludnicu i tamnicu”, ima hvalospjeva Anti Starčeviću, kojeg uspoređuje s Reclusom i Friedrichom Engelsom jer su oni “sudbinom slični našem Anti. Svi su smjesa siromaštva, poštenja, učenosti, i čovjekoljubstva”. Ima zagovaranja neovisne Hrvatske u federaciji slobodnih europskih naroda, kao i oštrog napada na šovinizam i međuetničku mržnju. Krpan je antiautoritaran, do krajnosti osjetljiv na nepravdu i nasilje, teorijski nekonzistentan i ponekad proturječan, ali uvijek neposredan i iskren.

Svi su Krpanovi tekstovi u manjoj ili većoj mjeri prosvjetno-promidžbenog karaktera, bilo da govori o bahaćenju lokalnih bogataša ili nasilju njihovih slugu, ili primjeric prikazuje tragediju Židova kroz povijest. Krenimo kronološki – kada u *Slobodi* 1895. polemizira s nekim napisom u Folnegovićevoj *Hrvatskoj*, Krpan upozorava kako je “sav patriotizam krinka za obsjeniti prostotu u svrhu boljeg i izdašnjeg izrabljivanja u materijalne i političke svrhe”, osim kod jedne političke figure u *Hrvatskoj*, “nesebičnog Starog”, za koga ta ocjena ne vrijedi.

Svaki narod, pa i najmanji, ima pravo na državu, naglašava Krpan, iako je svjestan da je manipuliranje vjerom i nacionalnošću način kako bogati kontroliraju narod. “Eto nama Poljaka u Rusiji i u Njemačkoj. U njima se odpor sve to više rađa. Tko li je pak mnogo čuo o Normancu u Francezkoj, Flamcu u Belgiji ili Litvanu u Rusiji? Zaviriš li u dušu ovih malenih naroda, svaki teži da u svom jeziku i u svom običaju upravlja sa svojom sudbinom.” On kaže kako je jednom prigodom čuo francuskog socijalista Jeana Jauresa “da u cvietu socijalizma koliko bude jezika i jezičnih otoka, da toliko mora biti slobodnih narodnih država, koje će sveobćim glasovanjem sklapati udruženja ili federacije”. Takve izjave zasigurno ne prijaju vladarima “današnjih velikih država koje svoju vlast osnovaše na nesreći malih naroda, neobazirući se bilo na svečane, bilo na lažne ugovore, kao napr. Rusija naspram Finskoj – što bi mi Hrvati morali dobro študirati. Jer,” nastavlja Krpan, “nema pod suncem naroda, ma da je on najmanji, a utopljen je među najvećim narodom, da on nebi gajio nade za vlastitom slobodom.” Međutim, podjednako su tako vjera i narodnost sredstva preko kojih “bogata buržoazija lukavo svoju politiku provadja”, a tu Krpan navodi primjer Velike Britanije, koja “u slavu civilizacije i velikog englezkog naroda oguli sav svijet, a pod suncem nema nigdje toliko biednika i bezkućnika, kao u Englezkoj rođenih pravih Engleza”.

Nema istinske slobode dok vlada kapital, poručuje Krpan. Današnje je građansko društvo “u mnogočemu gore od starog poganskog društva, koje je ubijalo svoje žrtve časomice, a nije ih mučilo kao danas kroz sav život biedom i nevoljom. Veliki domoljubi ‘sve za mili narod’, dok do vlasti dodju, a ovamo mu nedadu glasa ni za birati noćobdiju, a kamo li da bi siromak sjedio u sabornici. Za sakriti svoje opačine viče današnje građansko društvo siromaku: što ćeš ti, kada si neuk i siromašan!” Međutim, nastavlja on, sreća, blagostanje i bogatstvo nekog naroda ovise o onima koji rade, a ne o bogatima i obrazovanima. “A jesu li ‘veleučeni’, ‘presvjetli’, ‘poglaviti’ učinili da zemlja žitom rodi, uzdržali nebrojena krda sitne i krupne stoke, podigli nasape, izkopali kanale, osušili polja, sagradili željeznice, drumove, ćuprije, kule i gradove?! Gdje su kada bogataši dali svoje žuljeve za bogatstvo ikoje zemlje ili svoju krv za njezinu obranu? Sastoji li se zbilja sreća i bogatstvo ikoje zemlje u gomilama zlata nekolicine kajišara ili u njihovoj ‘naobrazbi’”, pita Krpan i zaključuje citirajući Evandjelje: “Propast tvoja od samog je tebe Izraile, a ja pridodajem: gdje prestaje novac, tud počima čovjek i prava država.”

No Krpan ne bi bio vjeran sam sebi da odmah u sljedećem tekstu, također u *Hrvatskom braniku*, 1905. obrazovanje ne vrednuje jednoznačno pozitivno! I Rusko-japanski rat pokazao je da se teritorij dobiven ratom na isti način može i izgubiti, dok “što se jednom osvoji istinitom naobrazbom i koristnim radom, to se više negubi nikada. To je eto vjerovanje nove dobe i nove nauke, to je eto i moje vjerovanje, a nije li tvoje, za stalno će biti tvojega potomstva!”

U napisu “Pravda preko Drave i Dunava”, objavljenom u *Hrvatskom braniku* 1904. godine, imamo pak anarhizmu bliske teze da je razvoj socijalističkog pokreta i socijalistička perspektiva neke zemlje rezultat nepodnošljive eksploatacije, a ne – što je dogma Druge Internacionale – rezultat razvoja proizvodnih snaga i industrijalizacije: “Priznamo li istinu, da je korisni produktivni rad izvor svega narodnog bogatstva, moramo priznati da gdje god je narod izključen iz tog bogatstva, tud se socijalizam širi poput bujice. Da je krivo mišljenje nekih nacionalnih ekonomata, koji tvrde da se socijalizam širi jedino u zemljama gdje je dosta fabrika, a poljodjelske zemlje baš zato i nehaju, dokazuje u prvom redu Magjarska i Italija, a da ne govorimo o Španiji, Galiciji i Italiji. U Banatu danas nalazimo preko 400 srbskih čistih sela, gdje su občinska zastupstva, občinski i seoski činovnici čisti socijalisti.”

Podjednako tako u anarhistički arsenal stavova spada i njegova rezerva i odbojnost – u napisu u *Hrvatskom braniku* 1904. godine – prema liberalnoj parlamentarnoj demokraciji, koju socijalna demokracija u to doba ne dovodi u pitanje. Moderna je liberalna demokracija samo za bogate i moćne: “Francezka revolucija jasno dokazuje, da je bogata buržoazija prevarila narod, nagodiv se skupa s plemićima, podijelivši skupa s njima vlast nad narodom.” Komentirajući neke izjave ruskog cara Nikole povodom Rusko-japanskog rata, Krpan kaže kako je “apsolutizam oduran jaram za misaona čovjeka, ali današnji liberalizam još je nješto odurnijega. Ja sam motrio izbornu borbu i zastupnika ‘naroda’ i predsjednika republika na obim polutkama, i svugdje ona bijaše komedija odurnija jedna od druge”. To mu međutim ne smeta da kod prvaka njemačke socijalne demokracije Bebela i Liebknechta pohvali njihov otpor militarizmu.

Krpan je darvinist, ali dvojako. Na jednoj razini on je darvinist kada modernom društvu oko sebe odriče humanost, jer da njime vlada zakon borbe za opstanak po kojem bogati gaze siromašne, a veliki narodi one manje: “Nek rekne tko što hoće, svud se

tuda vidi grozni onaj Darwinov zakon – zakon borbe za obstanak, gdje surova sila odlučuje, nad koju još dosad u svijetu neimadosmo drugog vrhovnog zakona.” Na drugoj pak razini on je darvinist jer ne vjeruje da je postojeći poredak vječan i nepromjenjiv: “Doista su smiešni ljudi, kada današnji građanski društveni red čine opredijeljenim, negibivim” jer “mi, koji smo vični tražiti suvislost uzroka i posljedica, nevidimo ino u prirodi i u ljudskom društvu već Darwinov zakon u borbi za bitisanje.”

Drugom prigodom približava čitatelju povijest Židova i pobija predrasude protiv njih. Iako na prvi pogled u nekim njegovim tekstovima iz devedesetih godina XIX. stoljeća ima pasusa koji mogu zvučati kao antisemitski – primjerice kada kaže kako su lokalni zelenaši u njegovu dijelu Slavonije obično seoski krčmari i kramari “kadkad domaće, a ponajviše doklatarene pasmine” – kada ozbiljnije obrađuje tu temu, pristup je potpuno jasan i filosemitski. Naime par mjeseci poslije u istim novinama, *Posavskoj Hrvatskoj*, govori o teretu mržnje i predrasuda što ih Židovi nose, a koji je rezultat “zlobe i gluposti koja ih je kroz stoljeća na taj razseljeni narod nabacila”; on sve te predrasude i optužbe pobija i odbacuje, a Židovima želi “u slobodnoj Hrvatskoj čovjeka dostojan život”.

Krpan s istom nakanom u *Posavskoj Hrvatskoj* 1895. i 1896. objavljuje putopis iz Amerike, potpisujući ga – iz razloga nepoznatih i istraživačima njegova opusa i priređivaču njegovih *Izabranih spisa* – imenom izvjesnog Steve Lucića, za koga se zna da je u Londonu bio član Anarhističke Internacionale i da se Krpan s njome dopisivao. Autor se predstavlja kao starčevićanac otvoren prema drugim idejama, ali cijeli je putopis jedva prikriivena socijalistička propaganda!

Tako već na brodu za Ameriku susreće socijaliste koji neke siromašne ruske Židove brane od bahatih i nasilnih Wuertemberžana, prijeteći im dapače i – linčem! Krpan alias Lucić u Americi susreće “tamo naseljen narod hrvatski iz Hrvatske, Dalmacije, Bosne, Hercegovine, Crne Gore, Srbije i južne Ugarske”, listom socijaliste, pa ih pita “zar im nije žao za volju socijalizma ostavljati vjeru i narodnost svojih otaca?”, na što mu oni odgovaraju kako na njihovim skupštinama “nikada nepade uvredljiva riječ proti ničijoj vjeri ni narodnosti. Sloboda naše savjesti neograničena je”, odgovaraju mu socijalisti. Govoreći o drugim strujama u radničkom pokretu u Americi, Krpan konstatira da je anarhizam tamo na umoru, a da sve više pretežu socijalistički nazori. Kako je Krpan ipak učitelj po obrazovanju i pozivu, tu je i oduševljeni prikaz američkog školskog sustava, koji djecu odgaja i obrazuje u demokratskom duhu. Ali nije cijeli njegov putopis apologija Novog svijeta – on osuđuje “moderne progresiste” (Krpan tu vjerojatno općenito misli na zagovaratelje kapitalističkog napretka, koje ne valja brkati s pripadnicima progresivističkog pokreta u Sjedinjenim Državama krajem XIX. i početkom XX. stoljeća) koji “usrećuju sa svojom civilizacijom pojedinca, a bacaju u trajnu nevolju milijone [...] Dok vi širite svoj progress krvlju i željezom, dotle se nećudite da vam milijoni sa prezirom vraćaju šilo za ognjilo. Sgražate se nad bombom i dinamitom, a necrvenite sami pred sobom, što ste pretvorili cio sviojet u ludnicu, bludnicu i tamnicu”. Za razliku od takve sudbine onih uhvaćenih u žrvanj napretka, seljak, kaže Krpan, “osjeća podpuni progres koji je priroda u njega upisala”. Tu dakle – povrh svega ostalog – imamo i Tolstojev utjecaj!

Krpan ne krije snažnu odbojnost prema alkoholu, svojstvenu svim lijevim pokretima njegova doba, i u alkoholizmu čak nalazi dio objašnjenja za pojavu međuetničke

mržnje. U “Sličicama iz Slavonije”, koje objavljuje u *Hrvatu*, u jesen 1905. kaže kako se u Slavoniji “pije tako, da se najprije zapije razum i mišljenje, a onda stid i poštenje. [...] Posve naravski da uz sistematično opijanje krvi kroz viekove naraštaji postaju degenerirani tjelesno i duševno. Uz to se širi prostitucija i bieda, a bivaju punije bolnice, tamnice i ludnice. Ovi uzroci najviše otvoriše vrata naježdi tudjina, i ti se brate neosjećajš ovdje u zemlji Hrvata, već na pravom Babilonskom tornju. Inostranac naseljenik, pretežniji kulturom i umjerenošću prezire domaći živalj, a ovaj – videć da ga tudja naježdica nemilosrdno tjera s vlastitog ognjišta mrzi ga dindušmanski, a ta mržnja očituje se često u najgorim zločinstvima”. A moderno ugnjetavanje možda je i gore nego u davna vremena – nekada su narod tlačili “grabežljivi vitezovi, grofovi i baruni”, a sada se Slavonijom “šire spajiluci modernih gavana: advokata, javnih bilježnika, prodavaoca špire i kramara šarenih dronjaka”.

Krpanom se posljednjih godina bave povjesničari anarhizma u nas jer je u socijalističkoj historiografiji on bio obrađivan ili kao socijalist, ili kao – egzotika! Anarhizam u Hrvatskoj doista nema sreće. Osim što je u našem radničkom pokretu bio zastupljen mnogo slabije nego razne inačice socijalizma, od reformističkog do komunističkog, nakon 1945. tretirao se negativno – bilo kao *strana* ideologija bilo kao devijacija, i nešto se o njemu moglo reći tek *švercajući ga* u teorijske pretpostavke samoupravljanja. Vrijeme je monizma za nama i Krpana se sada može čitati i interpretirati kao (komunističkog) anarhista, što je po vlastitom razumijevanju, ali i po trajnom slobodarskom porivu, ipak ponajviše bio!

ENIS ZEBIĆ

La papauté contemporaine (siècles XIX-XX). Il papato contemporaneo (secoli XIX-XX), Hommage au chanoine Roger Aubert, professeur émérite à l'Université catholique de Louvain, pour ses 95 ans, Bibliothèque de la Revue de l'histoire ecclésiastique, sv. 90. – Collectanea Archivi Vaticani, sv. 68., ur. Jean-Pierre Delville i Marko Jačov uz suradnju Luca Curtoisa, Françoisea Rosarta i Guya Zelisa, Louvain-la-Neuve (Leuven) – Città del Vaticano 2009., 729 str.

Prigodom 95. godina života najvećega frankofonog, a možda i europskog crkvenog povjesničara, kanonika Rogera Auberta, njegovi suradnici i nasljednici na Katoličkome sveučilištu u Louvainu (Leuvenu) pripravili su obiman zbornik radova o suvremenom papinstvu. Nažalost, nekoliko tjedana nakon objavljivanja Roger Aubert je 2. rujna 2009., iznenada i za oltarom, preminuo. Taj je *Festschrift* izdan kao 90. svezak u nizu *Bibliothèque de la Revue de l'histoire ecclésiastique* i 68. u nizu *Collectanea Archivi Vaticani*, a uredili su ga Jean-Pierre Delville i Marko Jačov uz suradnju Luca Curtoisa, Françoisea Rosarta i Guya Zelisa. Autori 34 priloga, napisanih na francuskom, talijanskom i engleskom jeziku, eminentni su crkveni i svjetovni povjesničari. Bave se crkvenom, osobito papinskom, poviješću XIX. i XX. stoljeća, nudeći iscrpni pregled objavljene literature na glavnim svjetskim jezicima, a većina njih radove temelji na arhivskim vrelima.